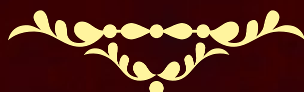

SZEGEDI EGYETEMI TUDÁSTÁR 7.

Bölcsészet- és társadalomtudományok

Szegedi Egyetemi Kiadó
2014

Róna-Tas András

Rendszerváltás és a magyar felsőoktatás átalakulása[1]

Lassan feledésbe merül, ezért itt határozottan el kell mondanom, hogy egy teljes rendszerváltásról nem is álmodtunk. Az akkori vicc szerint a rendszer megváltozásának van egy természetes és egy csodás útja. A természetes út az, hogy a pápa addig imádkozik, amíg az oroszok ki nem mennek, a csodás út pedig, hogy egy szép napon maguktól kimennek.

A rendszerváltást, vagy ahogy mások nevezik, a rendszerváltoztatást azóta sokan mutatták be, helyénvaló talán, ha a változás lényegéről mint szemtanú és aktív résztvevő én is leírom a véleményemet. A két terminus eltérő szemléletet is tükröz. A rendszerváltás aktív cselekvést, a rendszerváltozás passzív tudomásulvételt jelent. A rendszerváltoztatás kifejezés felesleges és magyartalan. Azért került elő, mert a rendszerváltás szót néhányan a ruhaváltás párhuzamaként nem a lényegi változás leírásaként érzékelték. A nyelv ilyenkor egy ideig hordozza a szavakat, majd az egyiket megtartja, a többit háttérbe szorítja, de átviszi a többi jelentését a megőrzöttre. Ez történik a rendszerváltás szóval is.

Az igazság az, hogy a régi, a szocialistának nevezett rendszer megszüntetésében a magyar népnek, ahogy Kelet-Európa többi népeinek, közvetlen szerepe nem volt. E népek passzivitása és helyenként lázadása, felkelései gyengítették ugyan a rendszert, de ettől az még soha nem szűnt volna meg. A szocialista rendszer megszűnésének okai bonyolultak, de közöttük a legjelentősebb gazdasági volt, a rendszer alkalmatlan volt a fennmaradásra. Magyarországra fegyverrel kényszerítették rá a rendszert, s az elnyomást a politika néha enyhítette, néha szigorította. Az átmeneti enyhülések idején egyes csoportok bővíteni szerették volna a mozgásterüket, s nemcsak az értelmiség, hanem például a gyári munkások és a falusi emberek is. A szocialista rendszer eredetileg egy modernizáló rendszer volt. S ennek egyes elemei együtt valósultak meg a politikai elnyomással és a gazdasági szerkezet torz működésével. Magyarországon évek alatt megszűntek a feudális emberi viszonyok. Az úr és szolga, uraság és cseléd közötti függő viszony, az emberek társadalmi helyzet szerinti értékelése megszűnt, a munkás- és parasztszármazás pozitív diszkriminációja is átmenetinek bizonyult. Az oktatásba teljesen új rétegek kerültek be, és átme-

[1] Részlet a *Történetem nézetei* című önéletrajzi esszéből. Az itt közreadott szöveget 2013-ban írtam. A kötet az *MTA-SzTE Turkológiai Kutatócsoport* keretében készült és 2014-ben jelenik meg.

netileg ideálisra emelkedett a társadalmi mobilitás, vagyis az, hogy a gyermekek generációja tovább jutott a társadalomban, mint a szüleiké. A társadalmi különbségek a hatalmi rendszerben elfoglalt tényleges helytől függöttek, de ez egy kis uralkodó csoport és a nagy, széles népesség közötti különbség volt. A párttagok és a párttitkárok kisebb-nagyobb privilégiumokat kaptak, de ezek nem voltak örökölhetők, bár bizonyos előnyöket, személyi tőkét jelentettek. A dzsentri sajátos csoportja előbb megszűnt, majd a helyi pártbürokrácia kezdte átvenni a háború előtti dzsentri magatartásformáit. Az a kiegyezés, amely a nyolcvanas években Magyarországon a magyar népesség és az uralkodó rendszer között megindult, sok vonatkozásban hasonlított az 1860-as évek kiegyezéséhez. Ahogy a magyar forradalmat leverő Ferenc Józseffel, úgy a második magyar forradalmat leverni segítő Kádár Jánossal is úgy tűnt, ki kell és ki lehet egyezni.

Ez a kiegyezési hangulat olyan jelentős volt, hogy a nyolcvanas évek vége felé egy szabadon tartott népszavazás sem hozta volna meg a rendszerváltást. Ez persze egy történetietlen kérdésfelvetés, mert az egyéb tényezőket ebben az esetben nem vettük figyelembe. Egy szabad választás éppen a szabadság hiánya miatt nem lehetett volna szabad. A társadalom-lélektani helyzet azonban lényeges tényezőjévé vált a rendszerváltás után következő alkuknak.

A rendszerváltás eseményeiben döntő szerepet játszott Kerekasztal résztvevői sokkal nagyobb társadalmi súlyúnak gondolták az állampártot, mint amilyennek végül is bizonyult. Én is így láttam. S ha lehet egy akkori eszközökkel le nem írható folyamatot mégis megfogalmazni, a félelem, a törekvés a szocialista rendszerrel való kiegyezésre, a „reformkommunizmus" formájában megjelenő irányzat elfogadottsága a fordulat előtt jelentős volt, és a fordulat folyamán hónapok alatt viharosan olvadt el.

A Kerekasztal által létrehozott konstrukciók azokat a kompromisszumokat tükrözték, amelyeket akkor meg kellett hozni, amelyeket az ellenzéki értelmiség elkerülhetetlennek, szükségesnek tartott, s amelyek végül, visszatekintve, nem mind lettek volna szükségesek. A III. Köztársaság új rendjének alapjaiba beépültek olyan elemek is, amelyek később akadályozónak bizonyultak.

Az új alkotmány címében megtartott 1949-es évszámot akkor mindenki ügyes kompromisszumnak tartotta, és senki nem gondolt arra, hogy egy későbbi időszakban ezen a címen alkotmányos értékeket lehet kihagyni.

A gazdaság kulcskérdése a magántulajdon jogainak visszaállítása volt. Azonban ez önmagában nem biztosította a gazdaság működését. A termelő géppark lerongyolódott, amortizálódott, a gyáraknak még a falai és az alattuk lévő telek sem volt reális áron értékesíthető. A termelési struktúra teljesen hibás volt, a gazdaságirányítás csődöt mondott, a piaci viszonyok teljesen

hiányoztak, vagy álpiaci viszonyok voltak jelen, a hitel- és adórendszert a nulláról kellett kialakítani. A feladat, egy akkor gyakran elhangzó hasonlattal, a halászlé visszaalakítása volt halakká.

A magyar társadalmat, a magyar elitet ez a változás teljesen váratlanul és felkészületlenül érte. S a feladat megoldásához, ma látjuk, kevéssé tudott hozzájárulni a Nyugatról hazajött értelmiség és a honi értelmiségnek az a része, amely korábban már kapcsolatban volt a nyugati világgal mint ösztöndíjas, mint tudós, vagy például mint külkereskedő, és közelről ismerte az ottani rendszereket.

Mint ez az előző részekből látható volt, nemcsak sokszor jártam Nyugaton, hanem éltem is hosszabb ideig Bonnban és Bécsben, élénken figyelve a tudományt, és azon túl az élet számos más oldalát is. Mégsem voltak kialakult nézeteim a hogyanról, csak a célról.

A változásokban szerepet játszó személyek egy része a mi ismeretségi körünkhöz, egy másik része pedig Ákosékhoz tartozott. Előbbibe sorolható Baranyai Miklós és felesége, az MDF alapítótagjai, mindketten orvosok, akik Évával jártak egy évfolyamra. Ugyancsak Éva évfolyamtársa volt és baráti társaságunkhoz tartozott Kulin Sándor orvos, aki szintén az MDF egyik alapítója volt. Testvérével, Kulin Ferenccel csak később jöttem össze. Andrásfalvy Bertalannal, aki már gimnáziumban osztálytársam volt, egyetemre is együtt jártunk, együtt végeztük el a néprajz szakot. Szabad Györgyöt onnan ismertem, hogy (első) felesége a Széchényi Könyvtárban munkatársam volt. Antall Józseffel korábban csak annyi kapcsolatom volt, hogy egy alkalommal az Orvostörténeti Múzeumban adtam elő a tibeti orvoslásról, amelyen ő is jelen volt, továbbá közös barátunk volt Schulteisz Emil és Tardy Lajos. Ő azonban, mint írtam, korábbról jól emlékezett rám. Györgyi Kálmán unokaöccse osztálytársam volt, Hankiss Elemér Ákos tanára, Gombár Csaba Éva unokatestvére. Vukovich Györggyel együtt voltunk egy Nyíri Tamás által vezetett titkos kör tagjai. Kis János felesége rövid ideig munkatársam volt az *Analecta Linguistica* szerkesztőjeként. Ilyen ismeretségi köre a legtöbb budapesti értelmiséginek volt. Kosáry Domokossal hamar összebarátkoztunk az Akadémián. Sólyom Lászlóval, Göncz Árpáddal csak később kerültem személyes, de szoros kapcsolatba.

Ákos és külföldön tanuló barátai a ’80-as évek végén indítottak egy e-mail-es fórumot, ahol mindenki az e-mail címén vett részt és szólt hozzá a politika és a magyar mindennapok kérdéseihez. Ákos baráti köre még az elutazása előtti időből datálódott. Egyetemi évfolyamtársai voltak Szent-Iványi István, Hodosán Róza, Márton László, az író, Mohay Tamás néprajzos és sokan mások, akikkel akkor igen intenzív kapcsolatot tartott fent, és ők valamilyen

formában részt vettek a szamizdatos körökben is. Ákos Tamás Gáspár Miklós óráira járt, Eörsi Gyula felesége tanította, Eörsi Istvánt és Mátyást innen is ismerte. Kiutazása után is tartotta velük minden lehetséges módon a kapcsolatot. Az e-mail fórumról egy írásában is beszámolt, amely a szegedi *Pompeji* című folyóirat 1991/3-as számában jelent meg. Ákos (és Ágnes) baráti köre rendszeresen eljárt a Csörsz utcába, Éva szendvicseiről irodalom is emlékezik. A rendszerváltás után gyakorlattá vált, hogy minden év július 1-jén, vagy a közeli vasárnapon, Ákos születésnapján, minden ismerős, barát politikai hovatartozásától függetlenül eljött. Ez alkalmanként száz, vagy még több embert is jelentett.

A rendszerváltás előtt már tagja lettem mint választott tanácstag a szegedi egyetem Egyetemi Tanácsának, a Bölcsészettudományi Kar képviselőjeként. Harcos hozzászólásaimat főleg a gazdasági vezetőség ellen irányítottam, akiknek korrupt és alkalmatlan voltáról meg voltam győződve. A tanácsülések előtt, talán egyetlenként, elolvastam az előterjesztéseket, utánanéztem a jogszabályoknak, tájékozódtam az egyetem főkönyvelőjénél. Hozzászólásaim egy-két esetben ezért az átlagosnál nagyobb figyelmet keltettek, a főkönyvelő asszony, aki szintén szenvedett a gazdasági vezetéstől, meglepetéssel tapasztalta, hogy valaki a körmükre néz, és titokban, ahogy lehetett, adatokkal segített.

A rendszerváltás „nagy eseményeinél" nem voltam jelen. Az 1956-os mártírok újratemetése idején, 1989. június 16-án Londonban voltam, az eseményt csak videofelvételen láttam. De Tardy Lajos barátom ott volt, ő üdvözölte a Hősök terén (hivatalból vagy magánemberként, nem tudom, de a video megörökítette) a megjelent Király Bélát, akivel később nekem is jó kapcsolatom alakult ki. Tardy a résztvevő hitelességével mesélte el a történteket. A kelet-németek kiengedésekor, 1989 szeptemberében Japánban voltam, ott láttam valamit a tv-ben, de csak akkor értettem meg, hogy mit is láttam, amikor hazaérkeztem.

Már 1989 szeptemberében számos egyetemi és felsőoktatási fórum működött. Nagy érdeklődéssel olvastam a kibocsátott pontokat, felhívásokat. Hamar kiderült azonban, hogy van egy csoport, amely a régi sematikus jelszavak helyére új, de szintén sematikus jelszavakat helyez, nem a felsőoktatás valódi megújulása, reformja, hanem új hatalmi pozíciók elfoglalása volt a célja. Egy ilyen felhívás a szegedi Egyetemi Tanács elé is került, hogy ahhoz mi is csatlakozzunk. Ehhez erélyesen szóltam hozzá, hangsúlyozva, hogy a régi rendet nem lehet új jelszavakkal fenntartani.

Az 1990-es választások után megalakuló parlament első ülésére magam is elmentem, sikerült barátaim révén belépőt szerezni. Nagyon érdekelt, hogyan

fog működni az új, demokratikus országgyűlés. Annál is inkább, mert 1946-ban Egger Mária angoltanárnőm, a Reuters akkori tudósítója révén már jelen voltam egy parlamenti „kezdetnél". A folyosón szembejött velem Tamás Gáspár Miklós, aki a vele lévő embereknek úgy mutatott be, mint a szegedi egyetem jövendő rektorát. Hogy ezt TGM honnan sejtette, fogalmam sincs, ilyen terveim nem voltak. A sajtópáholyban találtam magamnak helyet, közvetlenül az utolsó képviselői sor mögött, így számos korabeli felvételen úgy néz ki, mintha én is a parlamenti padsorokban ülnék. De ilyesmire akkor sem törekedtem.

1990 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémián is megindultak az átalakulások. Mivel Berend T. Iván elnökségi mandátuma lejárt, új vezetőséget is választani kellett. Előbb, a májusi közgyűlésen új tagokat választott az Akadémia, és ekkor váltam én is az Akadémia levelező tagjává. Egy következő ülésen, még szintén májusban új vezetést, majd nem sokkal később új alapszabályt fogadtunk el. Az új vezetőség választása előtt Szabad György személyesen azt kérte, hogy támogassam az ő jelöltjét, Pungor Ernőt, és ne Kosáryt. Én ezen igen csodálkoztam, s nem is értettem vele egyet, bár akkor ott, a bejárat előtt arra gondoltam, hogy nem a saját véleményét mondja, hanem a politikai vezetés üzenetét tolmácsolja. Kosáryt nagy többséggel választottuk meg, és ezután néhány perccel kinyílt az Akadémia várbeli dísztermének hátsó ajtaja, és nem más jelent meg, mint Antall József, az új miniszterelnök, aki nagy örömömre az újjáalakuló Akadémiát és személy szerint Kosáry Domokost teljes támogatásáról biztosította. Pungor Ernővel és Michelberger Pállal később együtt kíséreltük meg a német Frauenhoffer-intézetek rendszerének magyarországi meghonosítását.

Az Akadémia új alapszabályának elfogadása nagyobb vitát váltott ki. A fő kérdés az volt, hogy alakuljon-e meg az Akadémia Köztestülete, amelynek minden tudományos fokozattal rendelkező magyar állampolgár tagja lehet. Én ezzel nem értettem egyet, úgy láttam, hogy a tudományban nem a demokrácia, hanem a meritokrácia a mérvadó, többségi alapon nem lehet tudományos kérdésekben állást foglalni. Komolyan féltettem az Akadémia minőségét. Végül az akadémikusok egy ellenszavazattal fogadták el az alapszabályt. Az egy ellenszavazat az enyém volt. Az igazi probléma azonban, ezt akkor már világosan láttam, az Akadémia jövője és az Akadémia és az egyetemek viszonya volt.

1990 őszén forrongtak az egyetemek. Mindenki, a tanárok, a diákok változást akartak. A különböző csoportok hosszú listákat, számos pontból álló követeléseket terjesztettek elő, vitafórumok alakultak. Ezek forrpontján hívták össze a JATE összegyetemi fórumát. Ez a gyűlés többek, köztük Bernáth Árpád

és Mikola Tibor javaslatára engem választott meg levezető elnöknek. Az ülés hosszú és fárasztó volt, de rengeteg fontos és érdekes javaslat is elhangzott. A vége felé valamelyik hozzászóló azt javasolta, hogy a fórum ott helyben engem válasszon meg a JATE rektorának. Az én válaszom erre az volt, hogy 1. a fórumnak ezt a részét akkor már nem én vezetem, 2. csak azt tudom a személyemmel kapcsolatban elfogadni, ha a fórum nem választ, hanem javasol az erre illetékes Egyetemi Tanácsnak. Ez máshol, például a szegedi orvosegyetemen nem így történt. Fontosnak tartottam, hogy a változások az érvényes jogi keretek között menjenek végbe.

Az előző rektor, Csákány Béla benyújtotta lemondását, és az Egyetemi Tanács következő ülése napirendre tűzte az új rektor megválasztását. Sokheti tárgyalás után sikerült elérni, hogy a kiváló kémikus akadémikus, Burger Kálmán is induljon a rektorválasztáson. Ezek a hetek meghatározóak voltak számomra. Folyamatosan két véglet között gyötrődtem. Az egyik, hogy ebben a rendkívüli helyzetben el kell fogadni az egyetem legkülönbözőbb csoportjainak bizalmát, nem szabad meghátrálni, fontos elintézendő, végrehajtandó ügyek, változások, európai perspektívák állnak előttünk. A másik véglet az volt, hogy ezt nem szabad elfogadni, kívül állok az egyetemi világon, nincsenek vezetési tapasztalataim, még dékánhelyettes sem voltam soha, s képességeim sem tesznek e feladatra alkalmassá. Ezen kívül nagy terveim vannak a tudományos szakomon, elkezdtem írni egy bevezetést az altajisztikába. A rektori poszt viszont teljes embert kíván. E gyötrődéseket egy kompromisszum zárta: eldöntöttem, egy évre és csak egy évre vállalom a megbízást, ha megválasztanak. Rengeteget tárgyaltam az egyetem különböző csoportjaival, diákönkormányzati vezetőkkel, szakszervezetiekkel, dékánokkal, igyekeztem felmérni a valós helyzetet. Áttekintettem az egyetem gazdasági állapotát. Persze minden ilyen tárgyalás úgy folyt, hogy az érintettek ilyen vagy olyan ígéreteket tettek a megválasztásom mellett, viszont ennek fejében egy csokor igényt, követelést nyújtottak be.

Az Egyetemi Tanács rektorválasztó ülése a késő délutánba húzódott. A titkos szavazás eredményét kihirdették, a Tanács jelentős többséggel megválasztott az egyetem rektorának. A választás eredményének elfogadásával egy időben ismét bejelentettem, hogy csak egy évre vállalom a tisztséget. Majd következtek a jókívánságok, átvonultunk a rektori irodába. Egy jó óra múltán mindenki elment, és teljesen kimerülten, egyedül ültem az üres rektori szobában. Soha nem éreztem magam ilyen magányosnak.

Volt még egy, az idők sajátságából adódó probléma, amit meg kellett oldani. A rektor attól a naptól volt hivatalban, hogy a köztársasági elnöktől megkapta a megbízólevelét, pontosabban a megbízólevélben jelzett időponttól kezdve

gyakorolhatta a rektori jogokat. Addig a régi rektor irányította az egyetemet. A helyzetre való tekintettel azonban Csákány Béla a köztársasági elnöki megbízásomig sem kívánta a rektori tisztet betölteni. Én teljesen megértettem ezt az álláspontot, ugyanakkor ragaszkodtam a formai jogszerűséghez. Így azután néhány hétig egy furcsa kettős rektorság alakult ki. Csákány Béla hallatlanul korrekten viselkedett, mindenben együttműködött, és sok fontos tanáccsal is ellátott, ha ilyet kértem. Ezért a kettősség az egyetemen semmilyen turbulenciát nem okozott.

Az egyetemi rektorválasztást követte a köztársasági elnöktől kapott kinevezés. A felterjesztő a miniszter, Andrásfalvy Bertalan volt. A kinevezés átvételekor hármunkon kívül csak a Minisztérium és az Elnöki Hivatal néhány tisztviselője volt jelen. A kinevezés 1990. december 16-ával lépett életbe és, kérésemnek megfelelően, egy évre szólt. Ezt az egy évet végül egy fél évvel, 1992. június 30-áig meg kellett hosszabbítani, egyrészt azért, mert a következő rektorválasztást elő kellett készíteni, többek között új egyetemi szabályzatok elfogadásával, másrészt azért, mert így újból szinkronba kerültek az egyetemek.

A lehetőségek határain belül számos új dolgot vezettem be az egyetemen. Ezek közé tartozott a rektori székfoglaló. Ezt 1991. február 14-én tartottam meg. *A kelet-európai pesszimizmus és a magyar felsőoktatás jövője* címmel meg is jelent egy angol és magyar nyelvű füzetben. A kiadó a Magyar Rektori Konferencia volt. A füzet a *Rektori székfoglalók 2* sorozatcímet viseli, ugyanis megállapodtam Vékás Lajossal, hogy az első darabot a sorozatban ő mint az ELTE rektora írja. Ez azóta sem készült el, de örömmel láttam, hogy több rektortársam folytatta ezt az új szokást, s néhány egyetemen hagyománnyá vált.

Másfél éves rektori munkám mérlegét nyilván majd mások fogják elkészíteni. Érdemes talán megemlíteni egyik kudarcomat. A szovjet hadsereg szegedi elitlaktanyája értékes ingatlan volt, és sikerült ezt az egyetem számára megszerezni. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust 1991-ben Szegeden rendeztük, és meghívtam a magyar és külföldi résztvevőket, nézzék meg, milyen egy volt szovjet laktanya belülről. Ez mindenki számára maradandó élmény lett. Ezek után az Egyetemi Tanács elé terjesztettem egy tervet, amelynek lényege az volt, hogy a laktanya területéből egy kisebb szeletet értékesítve az így szerzett pénzből építsünk a helyére egy modern egyetemi kampuszt. Szemem előtt a modern amerikai kampuszok lebegtek. Kollegáim azonban az Egyetemi Tanácsban nagy többséggel leszavazták az ötletet. *Quieta non movere*. A laktanya őrzése később sokba került, és bár a tiszti lakások egy része diákkollégiumként szolgált, az ingatlan két évtizedig ott hevert parlagon. A nemrég európai uniós pályázaton elnyert nagy lézerkutató központ kerül majd a helyére.

Egy másik kudarcom is a nyugati minta követéséből alakult. Mikor a Londoni Egyetemen tanítottam, meghívtak annak a karnak a klubjába, ahová tartoztam. Ez nemcsak egy nagyobb helyiség volt az aktuális újságokkal, fontos kézikönyvekkel, hanem az ötórai tea idején a kar vezetői be-benéztek egy rövidebb-hosszabb időre. A klubnak volt egy felelőse, akit éppen akkor választottak, s az ő feladatai közé tartozott, hogy a vendégeket, mint engem, vagy az újonnan jött professzorokat a többieknek bemutassa, elősegítse beilleszkedésüket a kar mindennapi életébe. Itt lehetett a kollegákkal informálisan találkozni és a kar vezetőivel, rövid úton, baráti hangulatban akár ügyeket is intézni. A tanári klub intézményét már a Bölcsészettudományi Karon is megpróbáltam meghonosítani, de sikertelenül. Úgy gondoltam, hogy a rektor jelenléte talán inspirálólag hat, az Egyetem alagsorában kialakítottunk egy klubszobát, és a hét egy meghatározott délutánját magam is ott töltöttem. A rektori titkárnő is ott volt, s ha adódott valami, akkor ő, kérésemre, feljegyezte, és megkíséreltem a dolognak utánajárni vagy intézkedni. Az első két alkalom lelkesedése után azonban az intézmény nem igazán működött, s rektorságom vége felé lassan el is halt. Magyarországon az angol mintájú klubélet bevezetésének nem voltak meg a feltételei.

Nem sikerült bevonni Szeged gazdasági életének vezetőit. Az ott működő bankok, nagyüzemek, kamarák vezetőit ugyan össze tudtam hívni, de érdemi együttműködés nem alakult ki, viszont a megbeszélés után négyszemközt sokuk azt kérdezte, hogyan juthatna az egyetemen másod- vagy mellékálláshoz.

Az egyetem minden tanszékét személyesen végiglátogattam. Meg is jegyezték, hogy ezeken a helyeken rektor az egyetem korábbi történetében még nem járt. Kértem a tanszékcsoport- és tanszékvezetőket, előre állítsák össze azokat a problémákat, amelyekről azt gondolják, hogy beszélnünk kell, és a megoldásukban a rektornak is lehet valamilyen szerepe. Sokat tanultam ezekből a baráti beszélgetésekből, ahol nemcsak elhelyezkedési-, szoba- és más „kubatúra"-problémák, hanem kutatási és oktatási kérdések is szép számmal a terítékre kerültek.

Átalakítottam az egyetem vezetési rendszerét, ha ez nem is járt teljes sikerrel. Korábban a rektorhelyetteseket úgy választották ki, hogy azok az egyetem bizonyos részeit, karait képviseljék, s a dékánoknak nem sok szavuk volt az egyetem irányításában. Álláspontom szerint a rektorhelyetteseknek kizárólag a rektort kell segíteniük, s bizonyos feladatait átvenniük, míg a karok érdekeit, szempontjait a dékánoknak kell érvényesíteniük. Ezt csak részlegesen sikerült a rendelkezésre álló rövid idő alatt megvalósítani. Azonban a rektori megbeszéléseken nem voltak ott a dékánok, s a dékánok is tartottak megbeszéléseket a rektor és a rektorhelyettesek nélkül. Ez azt segítette elő, ami

a célom volt, hogy az Egyetemi Tanács elé lehetőleg csak olyan ügyek kerüljenek végső döntésre, amelyekben a Dékáni és a Rektori Tanács már előzőleg megegyezett, s így konszenzusos vagy aközeli állapotban van. Ez sokkal több egyeztető munkát igényelt, de megérte. Általában meggyőződésem volt és ma is az, hogy a konszenzus elérése, a tisztességes kompromisszumok kötése a jó vezetés jellemzője.

Egy szegedi újságíró észrevette, hogy a rektori irodámba, de máshova is sok helyen a falra órák kerültek. Ez az idő értékére figyelmeztetett engem és mindenkit, akinek dolga volt a rektorságon. Ez egy egyszerű dologból alakult ki. Nagyon kellemetlen volt a karórára néznem, ha valaki hosszasan beszélt, s tudtam, hogy a következő kollégám kint vár az előszobában. Egyszerűbb volt a falon követni az időt. Volt, aki azon sértődött meg, hogy az íróasztalom mögül beszéltem vele, s nem ültem át a fotelekkel kirakott sarokba. Bár ez is inkább az időtakarékosságot szolgálta, valószínűleg igaza volt, s erről hamar leszoktam.

Létrehoztuk a szegedi felsőoktatási intézmények szövetségét, s ebbe bevontuk az Akadémia Biológiai Kutatóintézetét is. Igyekeztünk kihasználni a megváltozott politikai helyzetet arra, hogy a szerbiai és a romániai magyar felsőoktatási intézmények együttműködését kialakítsuk.

Rektorságom idején a Herman Kollégium egy kis tanári szobájában laktam, igyekeztem rendszeresen teniszezni. A városon belül egy régi, használt Ladával közlekedtem, ha magam vezettem, és igyekeztem csak a pesti utakra használni az egyetemi autót. Ez rendszerint hétfőn reggel várt a Csörsz utcai lakásom előtt, s hozta fel a hétfőre felgyülemlett átolvasni- és aláírnivalókat, amelyeket a Szegedre vezető kétórás úton mind át tudtam nézni, s amit kellett, alá is írtam.

Természetesen mindenekelőtt rendezni akartam az Altajisztikai Tanszék ügyeit. Már évekkel korábban jeleztem munkatársaimnak, hogy nem akarok örökös tanszékvezető lenni. Megvártam, míg 1989-ben újra megválasztott a kar öt évre tanszékvezetőnek, majd összehívtam Berta Árpádot, Torma Józsefet és Ivanics Máriát, a tanszék rangidős munkatársait. Közöltem, hogy most mindegyikük egy-egy évig vezeti a tanszéket, a végén pedig eldöntjük, hogyan tovább. Így is történt, ezért a tanszék irányításával már nem volt gond, azt Berta Árpád átvette. Közben létrejött a tanszék mellett a Magyar Őstörténeti Kutatócsoport. Nagyobb probléma volt a készülő altajisztikai tankönyv. Ezt úgy, ahogy akkor éppen készen volt, átadtam tanítványomnak, Sándor Klárának, azzal a kéréssel, hogy szerkessze meg és adjuk ki. Ez meg is történt. 1990 decemberében tagja lettem a Magyar Rektori Konferenciának. Már ekkor három konferencia működött, a Rektori Konferencia mellett a főiskolai főigaz-

gatók és a művészeti főiskolák vezetőinek Konferenciája. Viszonyuk eléggé tisztázatlan volt. 1992-ben sikerült a három konferenciát egy közös ernyőszervezet alá hozni, amelynek rövid ideig, rektori megbízásom lejárta után és az Országos Akkreditációs Bizottság megalakulása előtt, elnöke voltam. A MRK megbízásából részt vettem az Európai Rektori Konferencia ülésein, ahol nagy dolog volt, hogy megjelentek a volt szovjet tömb országainak rektorai is. Persze az egyik kérdés éppen az volt, hogy milyen feltételekkel fogadnak be egy rektort, az Európai Rektori Konferencia szempontjából milyen intézmény vezetőjét lehet és kell rektornak tekinteni. Ezekben a tárgyalásokban aktívan vettem részt.

Nagyon hamar világossá vált előttem, hogy az „egyetem" kritériumai közül a legfontosabb a doktoráltatási jog, éppen az, amely Magyarországon igen zavarossá vált. Az egyetemi doktorátus intézményét 1957-ben visszaállították, és az ELTE első doktora ebben az új rendszerben, mint ezt már említettem, én lettem. Ugyanakkor a kritériumok igen alacsonyak voltak, zavaró volt, hogy többfajta diplomával (orvos, jogász, gyógyszerész stb.) a doktori cím majdnem automatikusan együtt járt. 1984-ben volt egy szigorítás, amely valamelyest komolyabb feltételeket szabott, így nyelvvizsgához kötötte az egyetemi doktorátust, de ezt a gyakorlatban az Akadémia által szovjet mintára bevezetett kandidátusi fokozat kiszorította. Egy idő után a nyugati világ a kandidátusi fokozatot tartotta, okkal, a nyugati PhD egyenértékűjének, s a magyarok is elkezdték használni a kandidátusi fok „fordításaként" a PhD megjelölést. Ez azt jelentette, hogy a Nyugat szemében az Akadémia egyetemi joggal rendelkezett, míg az egyetemek nem.

Ebből következett, hogy sürgősen meg kellett változtatni a helyzetet, de ugyanakkor az átmenetet is biztosítani kellett. Félő volt, hogy ez és sok más kérdés is szembeállítja az egyetemeket és az Akadémiát. Ennek súlyos veszélyei voltak. Az Akadémia, a kutatás, az egyetemek és az oktatás szembeállítása már a rendszerváltás előtt is sokszor teremtett éles helyzeteket. Az ellentéteket rendszerint a politika használta ki. Ez a rendszerváltás után sem volt másképp. Míg Szegeden igyekeztem fokozatosan kialakítani egy új típusú egyetemi vezetést és egyetemi rendet, addig országosan elsősorban az Akadémia és az egyetemek viszonyát kellett rendezni.

Egymás után érkeztek az országba a különféle külföldi tanácsadók, egyénenként és csoportokban. Mint a szegedi egyetem rektora vagy a Rektori Konferencia tagja sokukkal kellett tárgyalnom. Egy részük tisztán üzletet látott a tanácsadásban. Másik részük őszintén segíteni akart, leginkább a saját országukban működő rendszer propagálásával. Szinte alig voltak járatosak a magyar helyzetben, s nem sok energiát fordítottak a megismerésére.

Jól emlékszem egy tárgyalásra az amerikai tanácsadókkal, amely csoport vezetője Derek Bok, a Harvard korábbi elnöke volt. Többek között azt akarta elérni, hogy az egyetemek rektorait 15 évre válasszuk meg. Érvei jól csengtek. Aki rövid időn belül az újjáválasztásáért kénytelen küzdeni, az nem fog radikális változtatásokra vállalkozni, amelyek mindig sértenek érdekeket. Számomra ez mégsem volt elfogadható. Ellenérvem az volt, hogy egy ilyen radikális rendszerváltás után nem ismerjük egymás készségeit és képességeit, idő kell, míg kialakul egy új vezető réteg. Amerikában úgy lesz valaki egy egyetem vezetője, hogy azonos szisztémában, hosszabb ideig, mindig magasabb és magasabb posztokon bizonyított. Ez most nálunk nem így van. A rektori megbízások idejét limitálni kell, és csak fokozatosan lehet az időtartamot emelni. Ezek a megbeszélések tárgyszerűek, politikamentesek és nagyon intellektuálisak voltak. Sok esetben sikerült egymást meggyőznünk, s ezek jelentősen alakították nézeteimet.

Számomra természetesnek tűnt, hogy a magyar felsőoktatás átalakításához és a szegedi egyetem újjáalakításához külföldi mintákat elsősorban Ausztriában keressünk. Miután jó személyes kapcsolataim voltak a Bécsi Egyetemmel és az osztrák felsőoktatás szervezésében jelentős szerepet játszó Csáky Móricnéval, arra az elhatározásra jutottam, hogy közelebbről megvizsgáljuk a Grazi Egyetem felépítését, munkáját. Hogy nem Bécsbe mentem, annak több oka is volt. Egyrészt akkor Grazban tanított Csáky Móric történészprofesszor, másrészt úgy gondoltam, hogy egy vidéki egyetem mint a szegedi egy osztrák vidéki egyetemtől mint a grazi többet tanulhat, mint egy óriás intézménytől, amilyen a Bécsi Egyetem volt. Így 1991 elején a szegedi egyetem vezetése felkerekedett, és elutaztunk Grazba.

Már az első találkozásunkkor azzal leptem meg grazi rektortársamat, hogy mi nem azért jöttünk, hogy elmondják nekünk a Grazi Egyetem napi működését, ezt indulásunk előtt tanulmányoztuk, elolvastuk. Amire mi kíváncsiak vagyunk, az az, hogy mi nem működik náluk jól, mit akarnak javítani az egyetem irányításán és az osztrák felsőoktatási rendszeren. Ez teljesen felszabadította osztrák kollégáinkat, és mindenki hosszan ecsetelte, hogy mit tart rossznak, mitől nem működik az osztrák rendszer, miért szorul reformra az egész osztrák felsőoktatási szisztéma. Hosszabb, négyszemközti beszélgetést folytattam a Grazi Egyetem kancellárjával, aki őszintén elmesélte, hogy pályázaton kapta meg a tisztséget, de ezen ő csak harmadik lett, viszont a döntésben részt vevő Néppárt mégis őt helyez(tet)te a pozícióba, íme az osztrák *Parteibuchwirtschaft*. Ez az úr egyébként kiválóan végezte munkáját, mindenki meg volt vele elégedve. Ettől a Néppárt presztízse is függött. Megtudtuk, hogy még a vécékagyló-vásárlást is a bécsi hivatal engedélyezi, a rendszer se

nem átlátható, se nem hatékony. A majdnem háromnapos látogatás végén a rektorhelyettesekkel és az gazdasági igazgatóval összeülve megállapítottam, sokat tanultunk, és egy biztos, nem fogom javasolni, hogy Magyarország vegye át az osztrák felsőoktatás rendszerét. Ez egyébként így is lett. A magyar felsőoktatási rendszer az angolszász és a német rendszerek keveréke lett.

1991-ben magyar rektorok egy csoportja, nem kis mértékben a Londonban élő Czigány-házaspár kezdeményezésének köszönhetően, meglátogatott néhány angol egyetemet. A londoni King's College-ban, a Readingi, a Bathi és a Bristoli Egyetemen voltunk. Megismerkedtünk a látszatra igen bonyolult angol egyetemi irányítási rendszerrel, a tanárok kiválasztásának menetével, a gazdasági problémákkal. Az egyik helyen megkérdeztem a rektorhelyettest, hogy az Egyetemi Tanács, amely a legtöbb döntést hozza, mikor szavazott egy ügyben utoljára. Innen kiindulva akartam a szavazási rendszert megérteni. A választ azonban nem várt módon hirtelenjében nem is tudta. Megkérdezett egy másik egyetemi vezetőt, s egy harmadik bevonásával nagy nehezen emlékezni kezdtek: igen, volt egy ilyen ügy néhány éve. Mikor érdeklődtem, hogy ez hogyan lehetséges, azt válaszolták, hogy minden kérdést akkor lehet csak az Egyetemi Tanács elé vinni, amikor annyira elő van készítve, hogy már megvan a konszenzus. Ekkor értettem meg az angol demokratikus irányítás lényegét. A vezetés nem más, mint konszenzusteremtés.

Mint rektor fontosnak tartottam, hogy megismerkedjem a különböző nyugati egyetemek működési mechanizmusaival. Amikor mint kutató vagy előadó ezeken megjelentem, fogalmam sem volt, hogy hogyan működnek, nem láttam be abba a konyhába, amelyben készült az étel, amelyet elém raktak. Most a konyhákon volt a sor. Elutaztam, hogy meglátogassam a legkülönbözőbb amerikai egyetemeket, s mindenütt elmagyaráztattam magamnak a működésük legfontosabb elemeit. Jártam ezen az úton Bloomingtonban, Wisconsinban, Seattle-ben, Berkeleyben és San Diegóban, New York City egyetemein. Kérdeztem és együttműködéseket ajánlottam fel. Miután a német és az osztrák egyetemi rendszert már ismertem, azt hiszem, az euroatlanti egyetemi világban is tájékozott lettem.

Aki világosan látta az Akadémiát fenyegető veszélyeket, Kosáry Domokos volt. Azt is megértette, hogy veszély az egyetemi világ és az Akadémia egymás elleni kijátszhatósága. Ezért hoztuk létre az Athenaeumot. A javaslat Kosáryé volt, és ezt a Magyar Rektori Konferencia magáévá tette. Az Athenaeum Társulás az Akadémia és az egyetemek szövetsége volt, az Athenaeum Bizottság ennek operatív szerve. A célja nemcsak az egyetemek és az Akadémia közötti vitás kérdések kibeszélése volt, hanem az Akadémiáról és a felsőoktatásról szóló törvények előkészítésében való részvétel, a tudományos

minőség és a tudományos minősítés kérdéseinek megvitatása. Világos volt azonban, hogy a tudományos minősítés az egyetemekhez kell, hogy kerüljön. Egy darabig úgy látszott, hogy az Athenaeum ebben is részt fog venni. Ez azonban az egyetemek számára elfogadhatatlan volt. Kialakult az a nézet, hogy a kandidátusi fokozatot az Akadémiának „be kell áldoznia", az egyetemek pedig megkapják a PhD-adási és a habilitáltatási jogokat. Ha nem akartuk, hogy a PhD a régi egyetemi doktorátus színvonalára kerüljön, akkor ennek feltételeit meg kellett teremteni.

1992 tavaszán már lehetőség nyílt arra, hogy a szegedi egyetem megválassza új rektorát.